

Overleven als vreemdelingen in een tijd van ballingschap

M.J. Paul

In J. Hoek (red.), *Vreemde wereldburgers. Christenen onderweg in de wereld*. Serie THGB, deel 5. Uitg. Groen te Heerenveen, 2012, pag. 44-73 en 195-197 (eindnoten).

Inleiding

Tot enkele decennia geleden voelden veel christenen in West-Europa zich een meerderheid. Vanuit die positie was het mogelijk te letten op Israël's omgang met vreemdelingen,¹ om na te gaan hoe wij ons konden opstellen tegenover de buitenlanders in ons midden. De godsdienstige verhoudingen zijn echter sterk veranderd. In toenemende mate vormen de christenen nu zelf een minderheid in West-Europa.

Als het gaat over het leven als minderheid in een andersdenkende omgeving, kunnen wij te in het Oude Testament rade gaan bij de aartsvaders, die vreemdeling waren in Kanaän en het volk Israël in Egypte. Er zijn ook tijden geweest dat Godvrezende personen in Israël zich een kleine minderheid gevoeld hebben. Elia klaagt dat hij als profeet alleen over is gebleven. Ook het antwoord dat zeventuizend personen niet voor Baäl gebogen hebben, geeft aan dat er weinig ware vromen waren (1 Kon. 19:14-18). Het lijkt me dat de dichter van Psalm 119 eerder een vreemdeling in zijn eigen land was dan 'op aarde' (vs. 19), vanwege de vermelding van goddeloze vijanden die het op zijn leven voorzien hebben (vs. 110, 115, 121).

In dit hoofdstuk is gekozen voor een latere periode: die van de ballingschap. De ballingschap heeft de notie van 'verdreven uit het beloofde land Kanaän', en ook van straf vanwege ongehoorzaamheid (Deut. 28; 30:1-10; 2 Kon. 17:7-23). Daardoor zijn de ballingen niet in staat bij de stromen van Babel een lied van Sion te zingen (Ps. 137) en is er de hunkering van terugkeer, op grond van Gods beloften. In deze periode leefden Ezechiël, Daniël, Ezra, Nehemia en Esther. Zij bevonden zich te midden van een andersdenkende meerderheid, wat veel moeilijker is dan het leven in een theocratisch geregeerd land. Wij zijn niet zo goed geïnformeerd over Ezechiël en daarom concentreer ik mij op de andere vier personen. Terwijl veel andere weggevoerde Israëlieten en Judeeërs zich aangepast hebben aan hun nieuwe omgeving, zijn de levensbeschrijvingen van deze vier personen bewaard gebleven als voorbeelden van trouw aan de God van Israël.

Daarna bezien we kort de latere eeuwen, in de periode tussen het Oude en Nieuwe Testament, de zogenaamde 'intertestamentaire periode'. De Joden in de provincie Jehud en elders (in de diaspora of verstrooiing) kwamen voor indringende vragen te staan of men zich zou aanpassen aan de overheersende cultuur of zich daartegen zou verzetten.

Aan het slot van dit hoofdstuk bijdrage volgt dan nog een overzicht met kenmerken van de 'minderheidsliteratuur' in de Bijbel, om op het spoor te komen waarom deze verhalen opgenomen zijn. Het geheel wordt afgesloten met enige conclusies en aandachtspunten voor onze situatie.

Chronologie

¹ Vgl. M.J. Paul, 'Israël's omgang met vreemdelingen: van ban tot barmhartigheid', *Theologia Reformata* 50 (2007) 361-379.

Dit overzicht is bedoeld om de beschrijvingen die hierna volgen, beter te kunnen begrijpen.²

722 (720) v.Chr.	Verwoesting van Samaria, het einde van het Tienstammenrijk (2 Kon. 17).
604	Belegering van Jeruzalem door de Babyloniërs. De elite wordt naar Babel gebracht (2 Kon. 24:1; Dan. 1).
597	Opnieuw belegering van Jeruzalem. Wegvoering van Jojachin en een deel van de inwoners van Jeruzalem (2 Kon. 24:8-16). Ook Kis, de voorvader van Mordechai en Esther, hoort hierbij (Est. 2:5-7).
586	Verwoesting van Jeruzalem en de tempel, het einde van het Tweestammenrijk (2 Kon. 25; 2 Kr. 36).
539	De Perzische inname van Babylon, vgl. Dan. 5:30. Het land Israël valt voortaan onder het gezag van de Perzen.
538	Koning Cyrus/Kores, koning van Perzië en Babylonië, geeft toestemming aan Israëlieten om terug te keren (2 Kr. 36:22-23; Ezra 1:1-4).
536	Eerste terugkeer van Joden onder leiding van Zerubbabel.
534	Het derde jaar van koning Cyrus: de boodschap van Dan. 10:1.
529-522	Koning Cambyses II. De bouw van de tempel wordt stilgelegd (Ezra 4:24).
522-486	Koning Darius I, de Grote.
520	Optreden van de profeten Haggai en Zacharia (Ezra 5:1).
521	Darius geeft toestemming tot herbouw van de tempel (Ezra 5-6).
516	Het werk aan de tweede tempel is voltooid (Ezra 6:15).
486-465	Koning Xerxes I (Ahasveros in het boek Esther). In het begin van de regering van Ahasveros sturen de Samaritanen een schriftelijke aanklacht tegen de inwoners van Juda en Jeruzalem (Ezra 4:6-7).
465-424	Koning Artaxerxes I / Artachsasta. Diverse ambtenaren schrijven aan Artachsasta over de herbouw van Jeruzalem en de koning beveelt dat deze moet stoppen (Ezra 4:6-22).
459/458	Het 7 ^e jaar van de koning: Ezra gaat naar Judea (Ezra 7:1,8).
445/444	Het 20 ^e jaar van de koning: Nehemia gaat naar Judea (Neh. 2:1).
445-433	Nehemia gouverneur (Neh. 10:1; 13:6).

Dit overzicht maakt duidelijk dat Daniël niet terugkeerde met Zerubbabel, maar in Babel bleef. Ook Mordechai en Esther zijn daar blijven wonen. Ezra ging in 459/458 naar Jeruzalem, ca. 77 jaar na Zerubbabel; Nehemia reisde daar ca. 14 jaar na Ezra naar toe. Het is opvallend dat deze Joden in Babel bleven, ondanks de mogelijkheid terug te keren. Betekende dat een verblijf in ballingschap op vrijwillige basis? Of konden zij niet terug vanwege aangegane verplichtingen of werk? Tevens zal het besef een rol gespeeld hebben dat ook Jeruzalem en de provincie Jehud onder Perzisch bestuur stonden en de inwoners daar een moeilijk bestaan leidden.

I. Daniël

Daniël en zijn drie vrienden behoren tot de hovelingen die in een vroeg stadium weggevoerd werden.³ Zij krijgen andere namen om hen des te eerder te laten assimileren aan de nieuwe

² Vgl. de overzichten op <http://prophetess.lstc.edu/~rklein/Documents/neobab.htm> (ballingschap) en <http://prophetess.lstc.edu/~rklein/Documents/yehud.htm> (na ballingschap).

³ Het boek Daniël presenteert zich als geschreven in de zesde eeuw v.Chr., maar velen beschouwen het boek als afkomstig uit de periode van de Makkabeeën (ca. 164 v.Chr.), waarbij de opgeschreven profetieën dan beschrijvingen achteraf zijn. Enige commentaren die uitgaan van een vroege datering zijn: G.Ch. Aalders,

omgeving. De namen met de achtervoegsels –jah en –el, verwijzend naar de naam van de God van Israël, moeten verdwijnen (Dan. 1:7). Trouw aan de Israëlitische spijswetten vraagt Daniël echter om zich niet te hoeven verontreinigen met de koninklijke maaltijden.

Blijkbaar is er bij hem en zijn vrienden een innerlijke overtuiging om te volharden in het geloof. Als uiterlijke omstandigheden wijzigen en het verleidelijk wordt om mee te doen met de omgeving, is het des te belangrijker wat de persoonlijke geloofsovertuiging is. Op wonderlijke wijze zegent God het voorstel om ander eten te ontvangen. De vrienden blinken tevens uit in kennis en inzicht (1:20) en Daniël mag zelfs dromen uitleggen. Als God zo nabij is, staan aanhangers van andere godsdiensten zelfs versted.

Voor ons roept dat de vraag op of God altijd helpt en ook of de gelovigen altijd zo geleerd en wijs zijn. Paulus benoemt een andere situatie in Korinthe: de christenen behoren niet tot de aanzienlijken en wijzen (1 Kor. 1:26-28).

Het is goed te beseffen dat God niet altijd in de genoemde vorm uitkomst geeft. De vrienden van Daniël zijn daar goed van doordrongen. Zij komen in Dan. 3 voor een beslissende keuze te staan om te buigen voor een beeld of verbrand te worden. In cultureel opzicht kunnen zij zich aanpassen, maar hier ligt een godsdienstige grens die zij niet mogen overschrijden en zij weigeren te knielen. Vervolgens worden ze naar de brandende oven gebracht. Daar verklaren de vrienden: ‘Als het moet, kan onze God, die wij vereren, ons verlossen uit de brandende vuuroven, en Hij zal ons, o koning, uit uw hand verlossen. En zo niet, het zij u bekend, o koning, dat wij uw goden niet zullen vereren en het gouden beeld dat u hebt opgericht, niet zullen aanbidden’ (3:17-18). De vrienden houden dus rekening met het martelaarschap, iets dat sinds die tijd velen hebben moeten doorstaan. Lang niet altijd geeft God op een wonderlijke manier uitkomst door een engel te sturen, zodat de vrienden ongedeerd uit het vuur komen.

Het leven in ballingschap kent grote gevaren en zelden komt er zichtbaar een oplossing. Wanneer dat wel gebeurt, gaat het erom dat buitenstaanders de God van Israël verheerlijken. Dat doet koning Nebukadnezar: ‘Geloofd zij de God van Sadrach, Mesach en Abed-Nego, die zijn engel heeft gezonden’ (3:28). Later komt koning Darius de Meder tot een soortgelijke belijdenis als Daniël uit de leeuwenkuil gered is: ‘Hij is de levende God, en houdt voor eeuwig stand. (...) Hij verlost en redt, Hij doet tekenen en wonderen in de hemel en op de aarde’ (6:27-28).

Hoe kwam het zover dat Daniël in de leeuwenkuil geworpen werd? Hij was een onkreukbare dienaar van de koning, die uitblonk in dienstbetoon (6:5). Maar zoiets roept al gauw weerstanden op bij hen die er andere normen op nahouden. In zulke situaties is het wel van belang ons af te vragen wat de wrevel oproept. Paulus wijst erop dat mensen zalig zijn als ze smaad aangedaan wordt om de naam van Christus. ‘Maar laat niemand van u lijden als een moordenaar of dief, of kwaaddoener’ (1 Pet. 4:14-15). De collega’s van Daniël beseffen goed dat ze hem niet kunnen laten degraderen vanwege wangedrag en daarom proberen ze hem te treffen in zijn godsdienst. Omdat de trouw aan God voor Daniël bovenaan staat, knielt hij toch neer en bidt hij in de richting van Jeruzalem. Opvallend is dat hij dit doet nadat hij het nieuwe bevel gehoord heeft en toch zijn God looft, zoals hij placht te doen (Dan. 6:11). Hij krijgt de doodstraf, maar op wonderlijke wijze wordt hij uit de leeuwenkuil gered. Ook hier treedt een engel van God op ter bescherming.

Daniël, Kampen 1962; G. Maier, *Der Prophet Daniël*, Wuppertal 1982; G.W. Lorein (red.), *Geschriften over de Perzische tijd*, Heerenveen 2010.

In de laatste hoofdstukken van het boek staan allerlei beschrijvingen van de toekomst. Wat daarin opvalt, is dat de toekomst voor Gods volk moeilijke wordt. Er zal zelfs een buitengewoon zware tijd aanbreken. De dagelijkse offers mogen dan niet meer gebracht worden en in de tempel wordt ‘de verwoestende gruwel’ opgericht (Dan. 11:31). Vanuit de boeken Makkabeëën weten we dat daarmee een beeld van Zeus op het brandofferaltaar bedoeld is.⁴

Het laatste hoofdstuk geeft aan dat de engel Gabriël zal opstaan. ‘Het zal een benauwde tijd zijn, zoals er niet geweest is sinds er een volk is geweest tot op die tijd. In die tijd zal uw volk ontkomen: ieder die gevonden wordt, opgeschreven in het boek’ (12:1). Daarna vindt er een opstanding plaats: tot eeuwig leven of tot eeuwig afgrijzen (vs. 2).

De geschetste toekomst geeft aan dat de trouwe gelovigen in zeer moeilijke minderheidssituaties kunnen komen. Toch geldt ook dan dat God regeert en voor Zijn volk zorgt.

II. Esther

Het boek Esther handelt over een ingrijpende periode in de geschiedenis van het Joodse volk dat na het decreet van Cyrus er de voorkeur aan had gegeven om niet naar het vaderland terug te keren, maar in het land van de ballingschap te blijven. Esters geschiedenis speelt zich af tijdens de heerschappij van de Perzische koning Ahasveros, waarmee zo goed als zeker Xerxes I (486-465) bedoeld is.⁵

De rol van Haman

In het boek Ester speelt Haman een grote rol als de man die de Joden wil uitroeien. Hij wordt geïntroduceerd als ‘Haman, de zoon van Hammedata, de Agagiet’ (3:1). Beide namen zijn vermoedelijk Perzisch, maar wat betekent de aanduiding ‘Agagiet’? Vaak brengt men deze aanduiding in verband met de Amalekitische koning Agag (1 Sam. 15).⁶ Het boek Esther zou dan een tegenstelling maken tussen Mordechai, als Jood uit Bethlehem (de stam van koning Saul), en Haman, een nakomeling van koning Agag. Het is mogelijk dat de vertelling deze associatie oproept, maar het is twijfelachtig dat Haman een nakomeling van deze koning was. Sinds de tijd van David waren de Amalekieten als volk verslagen en verdwenen (2 Sam. 1:1; 8:12), maar daarom is het niet uitgesloten dat er verspreid nog nakomelingen van dit volk woonden (vgl. 1 Kr. 4:43). Bij deze gelijkstelling is het echter vreemd dat Haman een Agagiet genoemd wordt en niet een Amalekiet. Een andere mogelijkheid is dat Agag verwijst naar een district.⁷ De Septuaginta heeft hier *Bougaïos* (met onbekende betekenis) en in 9:24 *Makedoon* (Macedoniër), terwijl in 3:10 en 8:3,5 de toevoeging ontbreekt. Deze Griekse vertaling legt geen verband met de Amalekieten en daarom is het onaannemelijk dat hier een belangrijke boodschap van het boek Ester zou liggen.

Haman wordt in het boek Ester viermaal ‘de hater van de Joden’ genoemd (3:10; 8:1; 9:10,24). Dit typeert hem meer dan ‘de hater van Mordechai’. Was hij al bij zijn benoeming een grote tegenstander van het Joodse volk? Waarschijnlijk kenden Haman en Mordechai

⁴ Vgl. ook de verwerking in Matt. 24:15.

⁵ Zie verder M.J. Paul, G. v.d. Brink, J.C. Bette (red.), *Bijbelcommentaar Ezra – Job*. Studiebijbel Oude Testament, Veenendaal 2009.

⁶ Flavius Josephus noemt Haman een Amalekiet in *Oude geschiedenis* XI, 209,211.

⁷ De Assyrioloog J. Oppert vertaalde een inscriptie van Sargon II (722-705 v.Chr.), gevonden in Khorsabad. Daarin vermeldt de koning dat hij de gebieden van Agag [eventueel Agaz] en Ambanda in Medië, tegenover de Arabieren in het oosten, verwoestte nadat ze hun tribuut niet betaald hadden. Oppert noemt de mogelijkheid dat Haman uit dit gebied afkomstig was. Geciteerd in de *International Standard Bible Encyclopedia*, vgl. ‘Websites Ester’ op www.studiebijbel.nl. Het is daarom eenzijdig dat de NBV kiest voor de vertaling ‘een nakomeling van Agag’.

elkaar al lang voor de gebeurtenissen in het boek Ester. We weten niet, welke factoren een rol hebben gespeeld, dat Haman aan de macht is gekomen. Is daarbij Mordechai gepasseerd? Opvallend is dat na de val van Haman Mordechai diens plaats inneemt en een machtig rijkskanselier wordt. De tien zonen van Haman hoorden volgens 9:7-13 bij degenen die het doel hadden de Joden uit te roeien. Het hooggeplaatste gezin vormde hierin een eenheid en zal een leidende rol hebben gespeeld in het uitvoeren van het edict van Haman. Haman moeten we daarom waarschijnlijk zien als leider van een antisemitische partij die aan de macht gekomen is. Dat maakt de woorden van Zeres en Hamans raadgevers begrijpelijker: het ging om het Joodse volk (6:13). Dan is ook de opstelling van Mordechai verklaarbaar, dat Esther aanvankelijk haar afkomst niet mocht vertellen (2:10,20). Hij zal problemen hebben verwacht bij deze bekendmaking. Verder valt Mordechai's gedrag om eerbetoon te weigeren aan Haman dan te begrijpen. Ook is de overdreven reactie van Haman op Mordechai's weigering en het streven het hele Joodse volk te verdelgen, op deze wijze verklaarbaar. De manier waarop Haman zich opstelt in 3:8-9 doet sterk denken aan antisemitische propaganda. Hoewel er enige onzekerheden zitten aan deze reconstructie, verklaart deze wel diverse aspecten van de gebeurtenissen.

Centraal thema: Gods voorzienigheid

Het centrale thema van het boek Esther is Gods voorzienigheid. Dit betreft zijn soevereine besturing en leiding in alle dingen, waardoor Hij de gebeurtenissen tot omkering brengt. Dit hoofdthema wordt door de auteur voorgesteld als reden om Purim te vieren: de omkering van het (nood)lot, zoals ook expliciet is verwoord in 9:1,11,22.

Het is opvallend dat er in het hele boekje geen enkele vermelding van de naam van de Here God is te vinden, noch enige directe of indirecte verwijzing naar de godsdienst van de Joden, de tempel, Jeruzalem of de Tora.⁸ Toch is Gods leidende hand aanwezig in deze geschiedenis, waarin zijn voorzienigheid en soevereiniteit in veel situaties merkbaar is voor de aandachtige lezer. Daarom verwachten de Joden in hun grote nood het ook van de HERE en vasten zij drie dagen. Voor Joden gaat dit altijd gepaard met gebed en is dit een teken van verootmoediging voor God. Men is ervan overtuigd dat Hij regeert. Wie er oog voor heeft, ziet in dat de regelmatig terugkerende 'samenloop van omstandigheden' in de plot van Esthers verhaal niet op toeval berust, maar voortkomt uit Gods besturing.

De geschiedenis toont ons Gods soevereine ingrijpen in de lotgevallen van zijn volk, individueel en collectief. Zoals in Esthers tijd, leidt Hij de geschiedenis naar een bepaald doel en heeft Hij het hele wereldgebeuren in zijn hand. De mens heeft hierbij wel een eigen verantwoordelijkheid (gebed, vasten, zoeken naar een geschikte gelegenheid, soms het wagen van eigen leven), en die wordt door Gods handelen niet opgeheven. In het boek blijkt dat menselijk initiatief door de Here wordt gebruikt. Hij werkt door mensen en menselijke gebeurtenissen heen, al is Hij er niet van afhankelijk. Als Esther niet zou optreden, kon er ook van een andere kant wel hulp komen (4:14a), maar mensen moeten goed beseffen of ze soms juist met het oog op bepaalde gebeurtenissen in de gelegenheid zijn iets te doen (4:14b).

Gods volk verkeert soms in een periode van vrijheid en voorspoed, soms ook in een moeilijke tijd van overheersing door anderen, maar de Here regeert. Hij gaat door met zijn werk en zijn heilsgeschiedenis. Hij wil in het leven van elk mens de beslissende omkering tot stand brengen, die begint bij de ontmoeting met Hem.

III. Ezra-Nehemia

⁸ Een mogelijke uitzondering hierop is 3:8, waar de eigen positie van het Joodse volk genoemd wordt.

De boeken Ezra en Nehemia brengen ons terug in Juda.⁹ In de tijd van Zerubbabel keerden Joden terug naar het land (Ezra 2:64-65; Neh. 7:66-67). Deze kwetsbare groep gaat Jeruzalem herbevolken, de tempel en de stad herbouwen vanuit het puin van de verwoesting die is aangericht door Nebukadnezar in 586 v.Chr. (Ezra 3, vgl. 2 Kon. 25) en wordt een wetsgetrouwe gemeenschap. Dit gaat niet vanzelf: er is gebrek aan middelen en bijna een eeuw van politieke tegenstand ondermijnt de hoop van deze gemeenschap (Ezra 4-6). Het gebied van de Joden is maar klein: men heeft alleen de provincie Jehud, van Gezer tot de Dode Zee. Men is omringd door Samaria in het noorden, de Filistijnen in het westen en andere volken in het zuiden (zie kaartje).

Koning Artaxerxes vaardigt de schriftgeleerde en priester Ezra af naar Juda en dertien jaar later de landvoogd Nehemia (Ezra 7, Neh. 1; 12:26). Met Ezra keert een kleine 1500 man terug naar Jeruzalem (Ezra 8). Onder leiding van Nehemia wordt in een zeer korte tijdspanne de muur van Jeruzalem herbouwd ondanks de aloude tegenstand (Neh. 2-6) en worden er sociale hervormingen doorgevoerd in de gemeenschap (Neh. 5). In deze nieuwe Judese samenleving staat het leven met JHWH volgens de wet van Mozes meer dan ooit centraal (Ezra 9-10; Neh. 8-13).

Structurele observaties

Het loont de moeite de boodschap van deze Bijbelboeken na te gaan door te letten op de aangebrachte structuur. De drie hoofdpersonen in Ezra-Nehemia komen min of meer chronologisch voor. Naast het aandeel dat elk heeft in het herstel van Juda is ook elk verantwoordelijk voor een historische volksvergadering. Het thema daarin is karakteristiek voor het herstel dat ieder gerealiseerd heeft: bij Zerubbabel de tempel, bij Ezra de wet en bij Nehemia de stad. In schema:

1. Zerubbabel (538-515 v.Chr.)
 - Herbouw van de tempel (Ezra 1:1-6:15);
 - Vergadering: tempelinwijding en het eerste Pascha bij de tempel (Ezra 6:16-22)
2. Ezra (458-457 v.Chr.).
 - Herinstelling van de wet (Ezra 7; Neh. 7:72b-8:18[V8:1-19]¹⁰; Ezra 9-10);
 - Vergadering: Loofhutten, voorlezing van de wet, vasten en belijdenis (Neh. 8-10).
3. Nehemia (446-433 v.Chr.)
 - Herbouw van de muur van Jeruzalem en de herbevolking van Jeruzalem (Neh. 1:1-7:72a; 11:1-12:26). Hervorming van de eredienst onder Nehemia (Neh. 13:4-31).
 - Vergadering: inwijding van Jeruzalems muur (Neh. 12:27-13:3).

1. Tempel: de eerste terugkeer en de wederopbouw van de tempel (Ezra 1-6);
2. Volk: de tweede terugkeer onder Ezra en herstel van de volksidentiteit (Ezra 7-10);
3. Stad: Nehemia en de wederopbouw van de stad (Neh. 1-6).

⁹ Zie verder *Bijbelcommentaar Ezra – Job*.

¹⁰ De eerste versnummering is van de Hebreeuwse tekst en van diverse moderne vertalingen, de tweede van de oudere vertalingen en de HSV.

Deze drie thema's keren terug in Neh. 7-13, waarmee deze hoofdstukken ook het hoogtepunt vormen.

- a. Stad: de stadsmuren gereed en bewaking geregeld (7:1-3);
- b. Volk: Jeruzalem slechts spaarzaam bewoond; lijst van teruggekeerden (7:4-72);
- c. Tempel: voorlezingen van de wet; boete; verzorging van de tempel (7:72b-10:40);
- b' Volk: regeling voor bewoning van Jeruzalem; inwonerslijsten (11:1-12:26);
- a' Stad: de stadsmuren ingewijd (12:27-43).

Dit laatste gedeelte functioneert ook weer als het begin van de volgende drieslag waarin zaken geregeld worden:

1. Stad: de stadsmuur wordt ingewijd (12:27-43);
2. Tempel: de verzorging van de tempel wordt geregeld (12:44-47);
3. Volk: het gemengde volk wordt afgezonderd (13:1-3).

Daarna volgen bedreigingen voor deze drie gebieden:

1. Tempel: de reinheid van tempel en cultus worden bedreigd (13:4-14);
2. Stad: de reinheid van de stad wordt bedreigd door de handel op de sabbat (13:15-22);
3. Volk: de reinheid van het volk wordt bedreigd door vermenging met andere volken (13:23-29);
4. Slot (13:30-31).

Het gedeelte Neh. 7-12 maakt door de samenhang van de elementen tempel – volk – stad duidelijk dat de verschillende historische gebeurtenissen in Ezra-Nehemia, die gedeeltelijk meer dan honderd jaar uit elkaar liggen, theologisch gezien een eenheid vormen, namelijk de vervulling van het heilshistorische plan van God voor de wederopbouw van Israël.

De dubbele bescherming

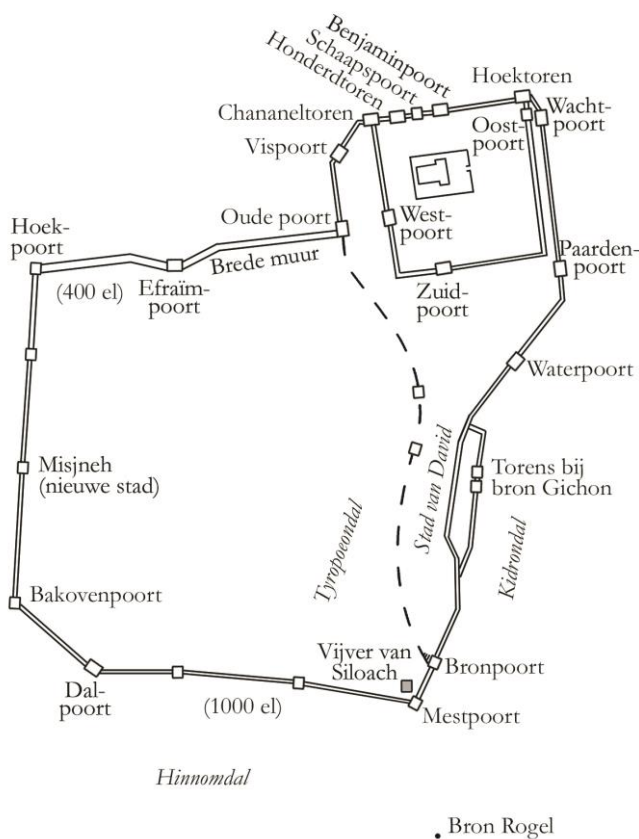
Voor de verteller wordt het hart van het verhaal gevormd door een strijdtoneel voor of tegen de post-exilische gemeenschap (d.w.z. de gemeenschap na de ballingschap). Het kamp van Ezra en Nehemia vecht voor de bescherming van Jeruzalem, het vijandige kamp strijdt tegen de bescherming van de heilige stad. Deze strijd zien we op materieel-fysiek vlak in de strijd om een beschermingsmuur te bouwen, vaak een letterlijk gevecht (Neh. 4:16-18). Het is een muur die wantrouwen oproept (6:6) en vijandigheid (4:11), maar na korte tijd is er geen bres meer in (6:1) en de wachters staan er permanent te posten (7:3). Binnen deze muur is Jeruzalem veilig. Maar zo reëel als deze zichtbare muur is, zo reëel is voor Ezra en Nehemia ook de geestelijke muur van de wet die het volk beschermt tegen de wetteloosheid. Minstens even belangrijk als de strijd voor de muur en inwijding daarvan (12:27-43) is de voorlezing van de wet (Neh. 8) en de reactie daarop (Neh. 9-10). Voor Ezra lijkt het belangrijkste dossier dat van de gemengde huwelijken, maar uit Nehemia blijkt dat er nog heel wat andere implicaties van de wet moeten worden ingevoerd (12:44-13:31). Door strijd en overwinning voor een fysieke beschermingsmuur naast de strijd en overwinning voor een geestelijke 'beschermingsmuur' te plaatsen in een literair eenheidswerk, maakt de schrijver de eerste muur een metafoor voor de tweede. Zo ontstaat een krachtige oproep voor een integratie van maatschappelijk welzijn en geestelijk leven.

Vanuit Ezra-Nehemia lijkt het erop dat de teruggekeerde ballingen de eigen identiteit beter bewaard hebben dan de destijds achtergebleven Judeeërs. Met steun van de Perzische overheid nemen de terugkerende leiders tal van maatregelen die de identiteit van het Joodse volk aangaan. De problemen zijn niet slechts extern, maar ook binnen het eigen volk zijn er problemen (zoals de schuldenlast van de armen; Neh. 5) en tegenkrachten. Sanballat en Tobia

beschikken over goede contacten en over medestanders in de stad, zoals Semaja (6:10-13). Ook kreeg Tobia tijdens afwezigheid van Nehemia een kamer in de voorhoven van de tempel (13:6-9).

De 'vreemdelingenhaat'

Ezra en Nehemia zijn berucht om hun rigoureuze aanpak van gemengde huwelijken. Als Ezra verneemt dat er heel wat huwelijken zijn gesloten tussen Joodse mannen en buitenlandse vrouwen, rukt hij de haren uit zijn hoofd van verdriet, hij bidt tot God en eist dat het volk zweert dat deze huwelijken worden ontbonden (Ezra 9:3; 10:3-4). Nehemia gaat een stap verder: hij wordt woedend, vervloekt de betreffende mannen en rukt bij hen de haren uit (Neh. 13:23-27). Voordat wij Ezra en Nehemia aanmerken als racistisch en haatdragend tegenover vreemdelingen, moeten we beseffen wat hen brengt tot deze maatregel. De profeten waren er zich van bewust dat slechts een kleine rest blijft voortbestaan van het grote volk dat God in Israël had (vgl. Jes. 10:20-22; 11:16; Jer. 23:3; Ezech. 6:8). In de tijd van Zerubbabel zijn er slechts 50.000 mensen uit Babel naar Jeruzalem gegaan (Ezra 2:64-65, Neh. 7:66-67), een wel erg kwetsbare 'rest'. Zij moeten niet alleen Jeruzalem en het gebied daar omheen bewonen, zij zijn met de achtergebleven Joden het enige dat er van Gods volk over is. Omdat zij echter trouwden met vrouwen uit buurlanden, verzwagerden ze zich met families met geheel andere godsdiensten en leefwijzen en assimileren ze op deze wijze.

Een eeuw na Cyrus noemt Ezra de terugkeer uit ballingschap niet meer dan een 'tentpin' in Jeruzalem (Ezra 9:8), nog slechts het begin van herstel. Dat komt omdat de bevolking steeds meer gemengd wordt. Er is vrijwel geen sprake van een etnische en religieuze eenheid, waardoor een steeds groter deel van het toch al kleine volk de taal van de wet en de profeten niet meer spreekt en vermoedelijk dan ook de belangstelling voor de eigen geestelijke identiteit verliest. Het volk raakt misschien wel zwakker en meer verwaterd dan in Babylon

het geval was. Tegenover de schijnbare hardheid van de maatregel kan vanuit een ander oogpunt worden gesteld dat een massale scheiding veel humaner is dan het niet ontbinden van de huwelijken. Een tweederangs vrouw en haar kinderen zijn binnen Juda in ieder opzicht minder goed af dan een weggezonden vrouw die maatschappelijk vrij is om binnen haar eigen cultuur opnieuw te huwen.

Verder moet ook niet worden vergeten dat afgodendienaars volgens Deut. 13:6-11 de doodstraf moeten ontvangen. De Perzische koning had Ezra hiertoe ook het recht gegeven (Ezra 7:26). In dit licht bezien vormen de afzondering en het wegsturen een gematigde maatregel. Hoe dan ook, de heiligheid van het volk moest bewaard worden, een heiligheid die alles te maken heeft met het dagelijkse leven.¹¹

De assimilatie aan de omgeving is in de loop van de Joodse geschiedenis een van de grootste problemen geweest, zeker toen de Joden in Europa een meer bevoorrechte positie kregen. Illustratief daarvoor is het Reformjodendom in 19^e eeuw.

IV. Joodse gemeenschappen in de intertestamentaire periode

In de periode na de ballingschap bleven er groepen Joden wonen in Babylonië. Uit Babylonische archieven blijkt dat zij volop deelnamen aan het economische leven en uit Joodse bronnen uit iets later tijd blijkt dat de Babylonische Joodse gemeenschap vrij groot was en families met aanzien kende.¹² Hoewel er slechts fragmentarische gegevens zijn over de Joodse gemeenschap in Babylonië tot aan de tweede of derde eeuw na Chr., blijkt alleen al uit het feit dat er dan nog steeds sprake is van een duidelijk herkenbare Joodse gemeenschap, die de studie van de Tora hoog in het vaandel heeft staan, dat men toch ook een zekere afstand heeft gehouden tot de omringende maatschappij en dat men in elk geval de godsdienstige en culturele eigenheid bewaard heeft. De grote sommen geld die de Babylonische Joodse gemeenschap volgens Flavius Josephus jaarlijks aan de tempel schonk,¹³ illustreren het vasthouden aan de dienst van God.

In de periode na de veroveringen van Alexander de Grote (336-323 v.Chr.) maakte het tempelstaatje Juda deel uit van de hellenistische wereld, die gekenmerkt wordt door de Griekse taal en cultuur.¹⁴ In de tijd die volgde, ontstonden op allerlei plaatsen binnen het Middellandse Zeegebied gemeenschappen van Joden die daar gedwongen (bijvoorbeeld omdat zij krijgsgevangen gemaakt waren) of vrijwillig (bijvoorbeeld uit handelsmotieven) waren neergestreken. De grootste Joodse gemeenschap in deze periode bevond zich in Egypte (voornamelijk in Alexandrië); hier woonden vermoedelijk zelfs meer Joden dan in het Joodse land zelf. De Joodse gemeenschappen in de diaspora vormden minderheden in de gebieden waar zij leefden.

Hoewel de eerste Joden die naar Egypte kwamen Aramees spraken – de moedertaal die zij meenamen uit het Joodse land –, werd in de Joodse gemeenschap al na twee of drie generaties het Aramees al ingeruild voor het Grieks, de voertaal van het hellenistische Egypte. Grafinscripties, ook van andere Joodse gemeenschappen in de diaspora, laten een vergelijkbaar beeld zien: van deze grafinscripties is 85% in het Grieks gesteld, 10% in het

¹¹ Gemengde huwelijken waren als zodanig niet verboden in Israël. Het was slechts verboden met Kanaänieten. Zie Ex. 34:11-16; Deut. 7:1-4; 20:10-18). In alle gevallen was de overgang naar de godsdienst van Israël vereist (vgl. Ruth).

¹² Bijv. Flavius Josephus, *Joodse Oudheden* XIV, 9 en XV, 14.

¹³ Flavius Josephus, *Joodse Oudheden* XVIII, 313.

¹⁴ Zie hiervoor het genoemde Bijbelcommentaar en daarvan Excurs 5, 'Overleven als een godsdienstige minderheid', 828-840.

Latijn en minder dan 5% in het Hebreeuws of Aramees.¹⁵ Niet alleen op het gebied van de taal, maar ook met betrekking tot andere uiterlijke zaken, zoals architectuur, kleding of administratieve systemen, vond al spoedig aanpassing plaats aan de omringende maatschappij.

Net als in de tijd van het Oude Testament waren er ook in deze periode verschillende Joden die hoge maatschappelijke posities wisten te bereiken.

De Joden in het gebied rond Jeruzalem zijn bijna steeds overheerst: eerst door de Perzen, daarna door de Grieken en de hellenistische rijken van de Ptolemeeën en de Seleuciden, nog weer later door de Romeinen. Het verschil in gebruiken en godsdienst leidde op verschillende momenten tot een spanningsveld tussen aanpassing aan of juist verzet tegen de (hoger in aanzien staande) cultuur van de overheersers. Dat werd vooral duidelijk in de hellenistische periode. De meeste gewone Joden merkten in die tijd, op belastingverplichtingen na, aanvankelijk niet zoveel van de vreemde overheersing en voelden zich in godsdienstig opzicht vrij de God van Israël te dienen en de wet na te leven. In de bovenlaag van de bevolking begonnen de posities echter hoe langer hoe meer te verschuiven. De opkomende aristocratie van Jeruzalem (met name de families van de Oniaden en de Tobiaden) had vanwege de hogere sociale positie meer te maken met de Griekse machthebbers en hun cultuur. Binnen de aristocratie werden Joodse gebruiken, die door de Grieken als barbaars en achterlijk beschouwd werden, hoe langer hoe meer losgelaten.¹⁶ In Jeruzalem verscheen een gymnasium, een Griekse sportschool (1 Makk. 1:14). Vermoedelijk probeerde men zo het internationale aanzien van Jeruzalem te vergroten, maar in de ogen van wetsgetrouwe Joden was zo'n gymnasium een gruwel, omdat daar naakt werd gesport. Zij vonden dergelijke aanpassingen aan de hellenistische cultuur veel te ver gaan.

Zo ontstaat in het Joodse land langzaam maar zeker een tweedeling. Er is een sociale bovenlaag – vooral in Jeruzalem – die het internationale aanzien van de Joden probeert te vergroten door zich aan te passen aan de overheersende cultuur, zelfs als men daarvoor een stuk eigenheid moet opgeven. Aan de andere kant is er het gewone volk – met name in het Judese bergland –, dat vasthoudt aan de Joodse gebruiken en het hellenisme als bedreiging ziet voor de eigen identiteit.

De Makkabeese opstand

Na een mislukte veldtocht naar Egypte plundert de Seleucidische koning Antiochus IV Epiphanes de tempel in Jeruzalem om zijn troepen soldij te kunnen betalen. De opstootjes die dit in Jeruzalem uitlokt, slaat hij hard neer. Daarmee komt de verhouding tussen de overheerser en het kleine tempelstaatje Juda op scherp te staan. Daarop besluit Antiochus de Joodse godsdienst en de daarmee verbonden gebruiken te verbieden en Joden te verplichten zich aan te passen aan een hellenistische levenswijze (inclusief offers aan de goden). Het besluit werd gesteund en vermoedelijk zelfs ingegeven door de pro-hellenistische aristocratie, die hierin de mogelijkheid zag het land 'te moderniseren'. Voor wetsgetrouwe Joden in het Judese bergland was deze vorm van aanpassing aan de cultuur van de overheersers echter onacceptabel. In het dorpje Modeïn kwam in 167 v.Chr. de familie van de priester Mattatias in opstand tegen de Seleucidische overheersers en de Joodse aristocraten, die als hun handlangers werden beschouwd. Aanvankelijk onder Mattatias' leiding en later onder die van zijn zoon Judas de Makkabeeër streed men voor de vrijheid om de God van Israël te dienen en zijn wetten na te leven. Ruim twintig jaar later leidde dit tot een zelfstandige Joodse staat, onder de dynastie van de Hasmoneeën (die voortkwam uit de familie van de Makkabeeën).

¹⁵ P.W. van der Horst, *Studies over het jodendom in de oudheid*, Kampen 1992, 176.

¹⁶ 1 Makk. 1:15; 2 Makk. 4:10-17. Vgl. Flavius Josephus, *Joodse Oudheden* XII, 154-189.

Politiek gezien was er nu sprake van onafhankelijkheid en zelfbestuur. Toch bleef er een aantrekkingskracht uitgaan van de hellenistische cultuur, die internationaal gezien toonaangevend was. Het duurde dan ook slechts enkele decennia totdat de Hasmoneese koningen zich weer gingen aanpassen aan de hoger in aanzien staande hellenistische cultuur. De Joodse koning Alexander Janneüs liet zelfs munten slaan waarop hij stond afgebeeld als een nieuwe Alexander de Grote. De wetsgetrouwe Joden, waaronder de Farizeeën, hadden in die tijd hun steun aan de dynastie al ingetrokken en vormden een oppositiebeweging die zich verzette tegen het oprukkende hellenisme. Zo is er, ondanks de politieke onafhankelijkheid, onder de Joden opnieuw sprake van een onderscheid tussen aanpassing en verzet tegenover de overheersende cultuur.

V. Algemene typering

In het Oude Testament neemt de theocratie een belangrijke plaats in: Israël is een afgezonderd volk, dat onafhankelijk een eigen land bewoont en daar Gods wetten in praktijk kan brengen. De meeste Bijbelgedeelten zijn geschreven vanuit het ideaal van Israël als zelfstandige staat binnen een verbondsrelatie met JHWH, ook al is dat hoge ideaal lang niet altijd gehaald. Zelfs in de ballingschap vormde de hoop op herstel en terugkeer het oriëntatiepunt van de Bijbelboeken.

De geschiedenissen van de genoemde personen tonen een combinatie tussen een onwankelbaar geloof en loyaliteit tegenover de lokale machthebbers. Deze geschiedenissen hebben veel gemeenschappelijke kenmerken die we opvallend genoeg nauwelijks terugvinden buiten de context van deze verhalen. Het gaat daarbij vooral om de relatie tussen de hoofdpersoon en de koning, niet zelden de machtigste koning van het hele Midden-Oosten. Hier volgen zeven kenmerken.

1. Maatschappelijk kwetsbare positie

Mordechai en Ester krijgen niet vanzelf een hoge positie. Slechts van Daniël en zijn vrienden vernemen we dat ze als prinses aan het hof geplaatst worden. Ook daar kregen ze pas na een selectieprocedure een hoge positie. Bij Ezra en Nehemia gaat het om leiders van minderheden, die in een kwetsbare positie opereren, zeker als men opkomt voor de belangen van het Joodse volk. Mozes en Ester kwamen terecht aan een heidens hof, genoten daar luxe, werden op een bepaald moment genoodzaakt zich met hun volk te identificeren en de confrontatie met de koning aan te gaan. Ze aarzelden beiden, maar namen daarna een moedig besluit om zich ten dienste van hun volk te stellen. Dit bracht echter grote risico's met zich mee. Mozes moest daarna vluchten. Hiermee is een belangrijk element van een minderheid in de Bijbel onderkend: een grote politieke kwetsbaarheid.

2. Oog in oog met de machtige vorst

Het hoofdthema bij alle minderheidsverhalen in het OT is het rechtstreekse contact tussen de hoofdpersoon en de machtigste vorst op aarde. De Hebreeuwse balling Nehemia dient de koning als schenker. Een andere koning kiest uit allerlei volken de Hebreeuwse wees en balling Esther tot vrouw (Est. 2:7,16-18). De jonge Hebreeuwse balling Daniël en zijn vrienden worden uitgekozen tot raadgevers van Nebukadnezar. Het contact tussen de Perzische vorst en Ezra (en zijn voorgangers) verloopt niet rechtstreeks, maar via overheidscorrespondentie. Daar staat tegenover dat dit briefcontact het plot vormt van Ezra's boek. Al deze ontmoetingen hebben iets onwerkelijks omdat de hoofdpersoon maatschappelijk lager staat en er heel wat sociale klassen liggen tussen de Israëlieten en de koninklijke kringen. De ontmoeting lijkt steeds op toeval te berusten (zeker in het boek Esther), maar het is duidelijk dat God bestuurt. Er is steeds een confrontatie gaande tussen de koning en de God van Israël.

Als etnische minderheid heeft men niet de mogelijkheid om enige hoop te stellen op koningen. Een gelovige minderheid heeft geen eigen koning en stelt daarom zijn hoop op de hemelse Koning.

3. Culturele aanpassing

Voordat Jozef een Egyptische vorst wordt en trouwt met een Egyptische prinses, heeft hij een ellendige tijd als slaaf en gevangene achter de rug. Hij wordt in het paleis uiterlijk onherkenbaar door het kaalscheren (41:14). Hij krijgt een dermate Egyptisch uiterlijk dat hij op zijn dertigste levensjaar voor elk van zijn broers volstrekt onherkenbaar is (Gen. 42:8). De naam Jozef is vervangen door een Egyptische naam (41:45). Ook aan Esthers succesverhaal gaat een ingrijpende, cultureel getinte gedaanteverwisseling vooraf, waarbij ze zelfs haar eigen etnische identiteit moet verzwijgen (Est. 2:10). Daniël en zijn vrienden moeten genoegen nemen met namen die niet goed stroken met de godsdienstige betekenis van hun Hebreeuwse naam (Dan. 1:7). Zo wordt ‘Daniël’ (‘God is mijn rechter’) ‘Beltesassar’ (Akkadisch: ‘Bel bescherm de koning’) en Azarja (‘JHWH helpt’) wordt Abed-Nego (‘dienaar van Nego’).

De schrijvers van de minderheidsliteratuur vestigen er hierdoor de aandacht op dat er een prijs betaald moet worden voor het leven buiten de vertrouwde context. Soms raakt de hoofdpersoon hier een vertrouwd kenmerk kwijt, zoals zijn uiterlijk of zijn naam. Wij moeten ons daarbij niet blindstaren op de genoemde voorbeelden, maar meer letten op het feit dat de schrijvers veel aandacht besteden aan deze details. Zo geven zij namelijk het signaal dat assimilatie een prominente rol heeft gespeeld voor de hoofdpersoon in een minderheidspositie. Dat hier duidelijke grenzen aan zijn, blijkt echter evengoed, bijvoorbeeld uit het feit dat Jozef weigert in te gaan op de avances van Potifars vrouw, avances die hem misschien op korte termijn politiek voordeel hadden kunnen opleveren.

De sprekendste voorbeelden komen uit het leven van Daniël en zijn vrienden, die niet eten van de Perzische maaltijd (Dan. 1), niet buigen voor het beeld van de koning (Dan. 3), zich niet houden aan het verbod op het gebed (Dan. 6), en geen geschenken van de koning aannemen (Dan. 5:17). In deze passages lijkt Daniël de koning ook niet te sparen en afstand te nemen van diens houding.

Uit dit overzicht wordt een andere realiteit in de Bijbel bevestigd: culturele aanpassing is een belangrijke zaak. Men kan een stuk meegaan met de eisen van de nieuwe context ter wille van de bediening, maar men moet ook offers brengen. Meegaan kan totdat er een botsing plaatsvindt met de grootste prioriteit, de trouw aan God.

4. Handelen in het belang van de koning

Jozef wordt vaak geprezen om zijn weigering in te gaan op de avances van Potifars vrouw, een weigering die hem een ernstige degradatie oplevert (Gen. 39). Jozef had zijn positie ten koste van Potifar kunnen versterken, maar hij vindt het behalve immoreel, ook ingaan tegen zijn loyaliteit aan Potifar (vs. 8-9). Onbedoeld van zijn kant, maar geleid door God, redt hij farao's volk en de buurlanden van hongersnood (Gen. 41:25-57). Esther redt Ahasveros' leven van een moordcomplot via de informatie van Mordechai (Est. 2:19-23). Daniël lijkt niet direct te handelen in het voordeel van de Babylonische koningen Nebukadnezar en Belsassar, maar hij waarschuwt hen wel voor hun dreigende toekomst (Dan. 4; 5:17-30). Uit parallelle voorbeelden blijkt dat een dergelijke voorzegging door de profeet in het voordeel van de aangesproken koning bedoeld is (2 Kon. 20:1-11) en zelfs kan impliceren dat de betreffende koning een laatste kans krijgt (bv. Jona 3:1-10).

De verteller beschrijft Ezra en Nehemia als stipt gehoorzaam aan het koninklijke gezag. Dit speelt vooral in het belang van het koninklijk bestuur mee. Er is een contrast te bespeuren met de oppositie door lokale gezagsdragers, die in feite neerkomt op weerstand tegen Cyrus' edict

(Ezra 1:1-4; 4-5; Neh. 4; 6). Zelfs als de koning misleid wordt en de tempelbouw ten gevolge daarvan opschort, is er geen enkele sprake van een voortzetting van de werken (Ezra 4:23). Dat de bouw blijft stilliggen tot de dood van Artaxerxes, hoewel de bouw al lang was goedgekeurd door de eerste Perzische koning, Cyrus, pleit voor het aannemen van een verregaande neiging bij de Joodse leiders om geen problemen te maken met de koning, zoals hun tegenstanders wel doen. Bij Ezra is verder op te merken dat de Aramese term 'bevel' geestelijk en politiek functioneert. Het woord correspondeert zowel met het Hebreeuwse woord Tora, de wet van Mozes, als met Artaxerxes' politieke beschikking voor de Joden in Juda (7:14,21). Ezra's trouw aan de wet blijkt uit heel zijn optreden en is daarmee een trouwbetuinging aan de koning en niet alleen een persoonlijk geestelijk streven. De uitvoerig beschreven loyaliteit en inzet van de hoofdpersoon tegenover het seculiere gezag in minderheidsliteratuur is weer een actueel element.

5. Succes boeken voor het volk van God

Al de genoemde hoofdpersonen zijn beroemd geworden door hun verdiensten voor het volk van Israël en door het feit dat God het volk heeft kunnen helpen door deze mensen. Zo redt Jozef zijn familie, en daarmee het toekomstige Israël, uit de voedselschaarste en brengt het toekomstige Israël bijeen. Daniël en zijn vrienden brengen door hun optreden de koning zo ver dat hij de eredienst van de God van Israël, en daarmee veel van de Joodse gebruiken, de hoogste bescherming geeft (Dan. 3:29). Ezra en Nehemia zijn bekend om hun herbouw van Jeruzalem en de bescherming van de stad en het heiligdom tegen vijandelijkheden en rivaliserende machten. Het bekendste voorbeeld is waarschijnlijk Esther en het grote persoonlijke risico dat zij neemt ten behoeve van haar volk, waardoor er een plotselinge wending komt in het lot van het volk.

6. Getuigenis afleggen over God

Steeds weer valt op dat de hoofdpersonen bereid zijn om getuigenis af te leggen van de God aan Wie zij eindverantwoordelijkheid verschuldigd zijn. Zij doen dit echter alleen wanneer dit relevant is, bijvoorbeeld bij de vraag namens wie een droom wordt uitgelegd (Gen. 41:25; Dan. 2:28), of waarom men niet buigt voor een standbeeld (Dan. 3:16-18). Bij Esther, die eerst niet mocht zeggen dat ze Joodse was, is het zelfs zo, dat haar Joodse identiteit haar volk uiteindelijk gered heeft. Het was immers niet zomaar een volk dat zou worden uitgeroeid, maar het volk van de koningin. Bij Ezra en Nehemia waren er misschien eigen motieven bij de koning om het heiligdom te laten herbouwen. Uit Cyrus' woorden, zoals aangehaald in Ezra 6:8-12, blijkt duidelijk dat de koning uitgaat van de geestelijke en politieke relevantie van een heiligdom in Jeruzalem. Afgaand op de formuleringen in Cyrus' woorden lijkt het er sterk op dat Joodse insiders niet hebben geschroomd voor Cyrus een openlijk getuigenis te geven van de God van Israël en de eisen die aan een eredienst voor Hem gesteld worden. Ook als dit getuigenis niet hoeft te worden uitgesproken tegenover de koning, is de hoofdpersoon bewust bezig met zijn verantwoordelijkheid tegenover God. Nehemia vraagt steeds aan God om zijn politieke optreden gade te slaan en te gedenken (Neh. 13:14,22,31). Zo wordt een gevarieerd beeld zichtbaar. Enerzijds zien we vooral bij Daniël dat de loyaliteit tegenover de wereldmachthebber op gespannen voet kan staan met persoonlijk geloof. Anderzijds is duidelijk dat in de meeste gevallen die twee zaken samen kunnen gaan. Daniël en zijn vrienden groeien uit tot gelovige leiders (Dan. 2:49), evenals Esther, Jozef en, op lokaal niveau, Nehemia en Ezra.

7. De koning geeft zijn vertrouwen en volmacht

De genoemde geloofshelden hebben met elkaar gemeenschappelijk dat ze als leiders erkend en vertrouwd worden door de koning. Dit uit zich in een aantal opvallend gelijke punten. Zo

wordt van Daniël en van Jozef door hun koning erkend, dat de Geest van God bij hen is (Gen. 41:37-41; Dan. 5:11,16). Jozef en Daniël en zijn vrienden krijgen het vertrouwen van de wereldvorst om orde op zaken te stellen (Dan. 2:49; Gen. 41:41-45). Esthers optreden leidt ertoe dat Mordechai wetten mag uitvaardigen ten gunste van de Joden (Est. 8:9). Ezra krijgt toestemming van Artaxerxes om in navolging van Zerubbabel naar Jeruzalem terug te keren en er worden ten behoeve van zijn plannen royaal middelen beschikbaar gesteld (Ezra 6:9). De erkenning van de koning impliceert dat deze zijn vertrouwen schenkt en zich ook kwetsbaar opstelt. Een goed voorbeeld is de opvallende rol van de koninklijke zegelring die vaak genoemd wordt in minderheidsliteratuur. Daarmee geeft de koning zijn volmacht aan iemand die hij door en door vertrouwt. Een beslissing van Daniëls tegenstrevers wordt verzegeld met de zegelring (Dan. 6:18) en Haman ontvangt ook de koninklijke zegelring (Est. 3:10). Opvallend is dat in beide gevallen het vertrouwen van de koning beschaamd wordt, want koning Darius wist niets af van de kwade opzet tegen Daniël en koning Ahasveros werd voorgelogen over de Joden (Est. 3:8). In beide situaties worden de gevolmachtigden prompt geëxecuteerd. Anderzijds ontvangen Jozef en Mordechai elk de zegelring (Gen. 41:42; Est. 8:2), waarna er vrijwel meteen redding optreedt van een noodlot: een hongersnood en een dreigende uitroeiing. In beide gevallen blijkt het vertrouwen dat de koning in deze buitenlandse leider stelt, niet misplaatst. De boodschap is duidelijk: men moet het vertrouwen van de koning verdienen en de geloofshelden vormen hierin een voorbeeld, binnen hun eigen positie als Hebreeuwse leiders van een etnische minderheid. Veel gegevens zijn hieraan verwant. In het geval van Ezra en Nehemia uit het koninklijke vertrouwen zich in een volmacht die ter beschikking wordt gesteld. Het koninklijk bevel dat iedereen precies moet doen wat de hoofdpersoon zegt, komt expliciet naar voren bij Ezra (Ezra 7:21-26) en Jozef (Gen. 41:44). Daniël wordt de hoogste bewindsman onder koning Belsassar (Dan. 5:29), terwijl Darius hem over het hele koninkrijk wil aanstellen (Dan. 6:4). Jozefs paardenescorte is 'de tweede', dus meteen volgend na die van de farao (Gen. 41:43), terwijl Mordechai de onderkoning wordt na Ahasveros (Est. 10:3).

De combinatie van loyaliteit aan Gods zaak en aan het belang van de overheid leidt er in de minderheidsliteratuur zonder uitzondering toe dat de koning de integriteit van de geloofsheld erkent en hem een grote verantwoordelijkheid schenkt.

VI. Conclusies en overwegingen

Behalve de voorbeelden uit de intertestamentaire periode zijn de andere genoemde opgenomen in de Bijbel. Ze zijn bedoeld ter bemoediging: God regeert en kan uitkomst geven in zeer gevaarlijke en moeilijke omstandigheden. Hij kan alles laten meewerken voor Zijn doel (vgl. Rom. 8:28). Tegelijkertijd is er ook het besef dat lang niet altijd redding optreedt: ook verbranden in de vurige oven is mogelijk, aldus de vrienden van Daniël.

In een afwijkende situatie zijn er altijd velen die zich aanpassen, maar voor de genoemde geloofsvoorbeelden geldt dat ze zich loyaal opstelden ten opzichte van de machthebbers, totdat de grens bereikt was van wat men op godsdienstig opzicht doen kon. Gehoorzaamheid aan de grote Koning is belangrijker dan gehoorzaamheid aan een aardse vorst. In houding is het van belang, zoals Paulus later formuleert, om onberispelijk en oprecht te zijn, smetteloos te midden van een verkeerd en ontaard geslacht, om daar te schijnen als lichten in de wereld (Filip. 2:15).

Meermalen worden de genoemde mensen in een situatie gebracht waarin zij God belijden voor andersdenkenden. Het betekent dat een innerlijke overtuiging en motivatie aanwezig moeten zijn om dat te doen, omdat men de dood riskeert. Het is het geheim van het geloof dat de liefde tot God alles te boven gaat. Hoe men dit geloof gekregen heeft, en hoe dit over te

dragen is op anderen, wordt niet meegedeeld. De vruchten zijn echter wel zichtbaar en dat kan bij anderen geloof opwekken.

Wat is de motivatie van deze geloofshelden geweest? In ieder geval de diepe overtuiging dat de HERE riep om staande te blijven en te getuigen. De geschiedenis van Job maakt duidelijk dat hij God niet slechts diende om er zelf beter van te worden (Job 1:10; 2:4). In het Nieuwe Testament ligt meer nadruk op de vergelding na het leven dan in het Oude Testament. Paulus is ervan overtuigd dat het lijden van de tegenwoordige wereld niet opweegt tegen de heerlijkheid die geopenbaard zal worden en ziet uit naar de komende verlossing (Rom. 8:18-23). Zonder dat deze notie hier uitgewerkt kan worden, is het echter wel van belang dat op allerlei plaatsen in het Oude Testament het besef doorklinkt dat er een gericht is (voor of na de dood) en dat God alle daden zal beoordelen.¹⁷ Daarom bidt Nehemia heel wat keren dat God hem en anderen gedenkt naar hun daden (5:19; 6:14; 13:14, 22, 29, 31). In het boek Daniël wordt gesproken over de toekomstige opstanding uit de dood (12:2-3).

Christelijke minderheid in de westerse samenleving

Vele eeuwen heeft de christelijke kerk in West-Europa een meerderheidspositie ingenomen. Steeds weer is getracht invloed uit te oefenen op de politiek, zodat christelijke normen en waarden daarin tot uiting kwamen. Hoewel de doorwerking daarvan nog steeds aanwezig is, zorgt de scheiding van kerk en staat voor een samenleving waarin andere zaken belangrijker geacht worden. Ook de groeiende invloed van andere godsdiensten is op allerlei gebied te merken. Hoe kunnen christenen als minderheid overleven in deze tijd? Het Oude Testament kent perioden waarin de theocratie gestalte kreeg, maar ook tijden waarin de gelovigen een soms eenzame positie hadden. De voorbeelden van Abram, Jozef, Daniël, Ezra, Nehemia en Ester laten zien dat ook in zulke posities het van belang is bovenal God te dienen. De nadruk ligt niet op wereldse macht, maar op de geestelijke kracht waardoor men staande kan blijven en invloed uitoefent in deze wereld. In toenemende mate wordt het belangrijk dat de christelijke gemeente de leden geestelijk toerust voor het leven in deze wereld, zodat zij in geloof en levenswandel tonen dat men burger is van twee rijken. Daarbij zal onderscheid tussen hoofd- en bijzaken moeten worden bijgebracht en alle nadruk moeten liggen op de bijzondere waarde om bij God te mogen behoren.

Een moeilijke kwestie is wat leidinggevenden van gemeenten en organisatie kunnen en mogen doen om assimilatie aan een afvallige cultuur te voorkomen. Personen als Ezra en Nehemia hebben zich niet populair gemaakt door hun drastische maatregelen. Allerlei beperkende maatregelen in onze tijd kunnen als conservatief of reactionair beschouwd worden. Wanneer gaat het over het wezenlijke van het geloof, zodat verdere aanpassing onacceptabel is? In ieder geval komen de aanvallen niet alleen van buitenaf, maar zijn er ook intern allerlei ontbindende factoren.

De rijken van deze wereld gaan voorbij, het Koninkrijk van God blijft. De christelijke gemeenschap is de voorlopige gestalte van het Koninkrijk, een voorbeeldsamenleving, die als teken heenwijst naar het volmaakte Koninkrijk dat straks zal aanbreken als Christus komt in heerlijkheid.

¹⁷ Vgl. Excurs 7, 'De vergelding van gedrag in Job, Spreuken en Prediker', in M.J. Paul e.a., *Bijbelcommentaar Psalmen II – Prediker*, 2011, 930-936. In een eerder artikel is beoogd dat de *sjeool* geen neutrale betekenis heeft ('dodenrijk, graf'), maar een plaats van vergelding is. Zie Excurs 8, 'Leven na de dood' in *Bijbelcommentaar Ezra – Job*, 859-877.